

УДК 325.14

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІСТСЬКА ПОЛІТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ

Юрій Марусик

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
С. Бандери, 32-Д, Львів, 79013, Україна,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

Проаналізовано становлення мультикультуралізму й електоральні особливості його практичної реалізації в так званих країнах мігрантів і відмінності цих процесів із впровадженням подібних ідей у Європі. Висвітлено чинники, що сприяють критичнішому сприйняттю й обмеженню застосування мультикультуралізму в розв'язанні проблем міграційної та інтеграційної політики.

Ключові слова: мультикультуралізм, імміграція, лібералізм, міграційна політика, інтеграційна політика.

Перед сучасними демократичними державами гостро постає проблема інтеграції різних груп населення, зокрема іммігрантів і співвідношення між задекларованими правами, свободами та практикою культурної асиміляції чи дискримінації неасимільованих осіб. Розв'язання комплексу цих завдань часто пов'язують із мультикультуралізмом.

Тематику сучасних тенденцій у сфері міграції та політичної реакції на них досліджують А. Романюк [4], К. Мадд [10], М. Озерім [11] та ін. Питання становлення ідей мультикультуралізму та їх реалізації в прикладній політиці вивчають В. Кімліка [1; 9], К. Россато [13], Р. Сестіо [14], Ш. Басс [5].

З огляду на динаміку впровадження мультикультуралізму в європейську політичну практику та жорстку критику цього процесу доцільно продовжувати вивчення цих процесів. Тому ми маємо на меті проаналізувати особливості мультикультуралізму й відмінності його впровадження в країнах ЄС, визначити його місце у сучасній європейській політиці. Зважаючи на неоднозначність сприйняття мультикультуралістської політики, розглянемо також стан і перспективи політичної реакції щодо її поширення на національному та наднаціональному рівнях Європи.

Зі зростанням інтенсивності переміщення населення та переходом від переселенської до трудової міграції як домінуючого типу міграційних процесів актуалізується проблема залучення нових груп населення до життя суспільства. Таку тенденцію доповнює транснаціоналізація міграції. Особливо помітно це на прикладі короткочасної або циркулярної міграції, оскільки її суб'єкти включаються у нові соціальні взаємозв'язки, остаточно не відриваючись від суспільства країни-донора. У цих умовах мультикультуралізм постає закономірним способом організації інтеграційних процесів у демократичних суспільствах, зокрема в тих, котрі формувались у так званих країнах мігрантів. За такою загальною назвою ми розуміємо Канаду, США й Австралію.

Поняття «мультикультуралізм» є багатозначним і охоплює різні явища та процеси, але при розгляді його з огляду міграційних процесів та їхньої взаємодії з політикою зупинимось на визначенні К. Росато: мультикультуралізм – система вірувань і

поведінки, в яких визнають і поважають наявність всіх різноманітних груп в організації або суспільстві, значення їх соціально-культурних відмінностей, заохочують і уможливають їхній внесок у межах інклюзивного культурного контексту [13, с. 2]. Ідеї мультикультуралізму стосуються багатьох сторін суспільного життя, різних груп культурних меншин. Це можуть бути корінні народи, недержавні етноси, специфічні групи панівного етносу. Отже, мультикультуралізм можна розглядати як певний ідейний базис, точку зору на культурні особливості сучасного суспільства. Та хоч під цим поняттям розуміють комплекс однотипних уявлень стосовно прав різноманітних меншин, їхньої інтеграції у суспільство, ставлення до них та визнання певної ролі у суспільстві, але в реальній політиці мультикультуралізм реалізується за абсолютно різними сценаріями та може призводити до протилежних результатів

У різних країнах існують свої особливості й історичні, електоральні, політичні причини появи та впровадження ідей мультикультуралізму в практику. Мультикультуралізм виник і максимально поширився в країнах мігрантів, де історично сформувались не етнічні, а політичні нації [1, с. 436]. В середині ХХ ст. ці країни потребували все більших обсягів нових іммігрантів. Основними країнами-донорами стали Південна Європа та колонії (з часом колишні). Попередня асиміляційна політика, що проводилась у країнах мігрантів, виявилась неефективною і необґрунтованою ідейно [1, с. 445]. Після Другої світової війни простежувалась дискредитація націоналізму, посилення антиколоніальних рухів, їхня підтримка в метрополіях. Відбулось закріплення нормативної бази ООН, зокрема, проголошення прав меншин. У таких умовах мультикультуралізм виявився закономірним виходом для оптимізації інтеграційної політики держави.

Серед різноманітних спільних характеристик, що сприяли реалізації мультикультуралістських ідей на практиці, варто звернути увагу на панування в електоральному полі партій, наближених до центристських позицій. До другої половини ХХ ст. ліберальні, соціал-демократичні та консервативні партії помітно зійшлись між собою в цьому політичному спектрі. Саме центристські партії, близькі до ідеологій лібералізму та соціал-демократії, впроваджували мультикультуралізм на практиці [14].

Мультикультуралізм як ідейна течія більш-менш чітко сформувався в Канаді. Майже всю другу половину ХХ ст. саме ліберали формували абсолютну більшість федеральних урядів, а в Консервативній партії панувала близька до лібералізму група (Червоні торі). Внаслідок ідеологічної дифузії лібералізму та консерватизму й орієнтації на «медіанного виборця» Консервативна партія не могла протистояти закріпленню мультикультуралізму у законодавстві без електоральних втрат. Австралійський варіант мультикультуралізму можна розглядати як наслідок боротьби за електорат, який виявився сприйнятливим до таких ідей внаслідок толерантності та відкритості суспільства [14, с. 16]. Він достатньо органічно доповнював ідеології (соціал-демократія та лібералізм) і програмні платформи основних парламентських партій Австралії. Консервативніша партія - Ліберальна у зв'язку з електоральними втратами була змушена перейти на позиції мультикультуралізму [14, с. 19]. Ситуація у США значно відрізнялася, але дві основні партії, які з різною інтенсивністю включають мультикультуралізм у свої програмні документи [5], наблизились до центристських позицій та лібералізму. Аргументами для прихильників мультикультуралізму в обох партіях стали проблеми із невідповідністю задекларованих прав і свобод (у тому числі й громадянина) та практики дискримінації. Водночас масштаби та інтенсивність міграції поступово підвищують значення останніх поколінь іммігрантів та інших груп, що їх підтримують, у виборчих

процесах. Спроби правочентристів протистояти цій політиці не отримували підтримки у толерантних суспільствах країн, що позиціонують себе мігрантськими, тому вони були змушені відстоювати лише різний темп упровадження мультикультуралізму в державну політику.

Якщо ж розглянути проблему поширення ідей мультикультуралізму та їх реалізації на Європейському континенті, можна виявити певні відмінності. Їхні глибинні причини у національній структурі населення відповідних суспільств. На відміну від країн мігрантів, в Європі століттями існували національні держави та етнічні нації. Саме етнічна нація вважалась фундаментом, завдяки якому існують європейські держави (попри окремі винятки). Відповідно завдання інтеграції меншин виконувалось через їхню асиміляцію. Хоч приклади жорсткої силової інтеграції меншин спостерігались і на Американському континенті [1, с. 444], є суттєва відмінність між країнами мігрантів та Європою. В країнах мігрантів не було вираженої ідеології, поширеної на рівні правлячих партій, яка б виправдовувала це. В Європі націоналізм виступав не лише виправданням, а й каталізатором таких процесів. У XIX–XX ст. значну роль у цьому процесі почала відігравати і пропаганда. Тому така інтеграція стала справою не лише державного апарату та політичної еліти, а й суспільства загалом. Окрім цього, не варто забувати і про образ «чужого» як чинник формування власної ідентичності. В Європі таку роль століттями виконували східні сусіди – Туреччина та Росія [3]. Це стало ще одним фактором, який навіть сьогодні підтримує ксенофобію щодо «чужих» – представників інших культур, релігій і под.

Крім цього, варто звернути увагу на різницю походження проблем у сфері етнокультурних відносин. Так, джерелом більшості етнотовних поділів у Канаді, Австралії та США є міграція. На відміну від них, європейські суспільства мають значно глибші історичні корені таких соціополітичних поділів, до яких додається міграція. Етнічні проблеми в європейських країнах дуже різноманітні і призводили до численних конфліктів, зокрема, збройних. В окремих країнах (Бельгія) етнотовний соціополітичний поділ є домінуючим, в деяких – значно впливає на результати виборів (Велика Британія, Іспанія) [4, с. 59]. Тобто спостерігаються значні відмінності між проблемами, для вирішення яких пропонується використовувати мультикультуралістський підхід.

Значні відмінності спостерігаються і в характеристиці політичних сил, які здатні впроваджувати ідеї мультикультуралізму чи протистояти цьому процесу. Політичний спектр ключових європейських партій в XX–XXI ст. залишився більш диференційованим і включає в себе досить сильні праві та ліві партії. Крім того, що європейські консерватори та ліберали ідеологічно не зблизились настільки сильно, як аналогічні партії в країнах мігрантів, починаючи із 80-х р., з'являються і поступово посилюються нові ультраправі партії. Вони стали найпослідовнішими критиками мультикультуралізму. Якщо перші спроби критики мультикультуралізму в країнах мігрантів призводили до електоральних втрат, то в Європі жорстка антиімміграційна риторика, що інколи переходила у ксенофобію, стала одним із ключових факторів успіху нового типу партій [10, с. 9]. У час виникнення і розповсюдження мультикультуралізму (60–80 рр. XX ст.) він розглядався як відповідь на складність інтеграції іммігрантів, серед яких значну частину становили представники і Африки та Азії, й Південної Європи. Але в кінці XX ст. неєвропейська міграція виявилась домінуючою, і саме вона стала стимулом для антиімміграційних настроїв. Передусім це стосується іммігрантів-мусульман. Так, європейці сприймають їх чисельність значно більшою, ніж вона є насправді [8]. Водночас антиісламізм став ключовим елементом антиімміграційних настроїв у Європі [11, с. 925].

Тобто кількість мусульман стала занадто помітною та некомфортною для частини населення Європи.

Впровадження ідей мультикультуралізму проводиться не лише на рівні держав, а й на наднаціональному. Сама євроінтеграція та ідеї, які визначались як її концептуальна основа, виявились співзвучними з мультикультуралізмом [6]. Координація політики окремих держав на наднаціональному рівні значно впливає на сфери міграції та інтеграції іммігрантів, тому в Європі поширеним є розуміння відповідної міграційної та інтеграційної політики як нав'язаної бюрократією ЄС [7].

Але найяскравішими прикладами критики мультикультуралізму є виступи лідерів європейських держав А. Меркель, Н. Саркозі та Д. Кемерона. Вони висловили ідею, що «мультикультуралізм не спрацював» чи навіть «провалився» у їхніх державах [2; 12]. У цій риториці основна увага звертається на низьку ефективність мультикультуралізму у сфері інтеграції іммігрантів, що належать до інших цивілізацій, зокрема, мусульман. Політика, що проводилась із 60-х рр., розглядається як частина єдиної системи під назвою мультикультуралізм. Однак перші спроби впровадження нової політики інтеграції не лише не сприяли оптимізації процесу інтеграції іммігрантів, а й створювала нові проблеми, яких у Європі до цього не було [1, с. 454]. Це була політика відсторонення та несприйняття культури іммігрантів. Так, в Німеччині вона була спрямована на формування групи іммігрантів, які мали б повернутися в Туреччину, а не стати повноцінними німецькими громадянами. Як виявилось, «мультикультуралізм» без ключових елементів – можливості отримання громадянства й інтеграції в спільні громадянські інститути – зумовлює посилення анклавізації. У риториці А. Меркель та Д. Кемерона йдеться не про оптимізоване та пом'якшене входження іммігрантів, прийняття на основі панівної соціальної практики представників інших культур заради взаємного збагачення, а про терпіння відособленого життя «інших».

Незалежно від мети цих та інших політиків, які приєдналися до дискусії, сам факт такого позиціонування мультикультуралізму лідерами європейських держав значно впливає на сприйняття його суспільствами. Як стверджує В. Кімліка, ставлення до мультикультуралізму в Європі виявилось неоднозначним, а самого терміна «мультикультуралізм», скажімо, у Великій Британії, політики намагаються уникати в риториці, не відступаючи від мультикультуралістської політики на практиці [9, с. 14].

Питання динаміки мультикультурності політики у різних країнах комплексно досліджувалося в межах проекту «*Multiculturalism Policy Index*» (MPI) [15]. На сьогодні відбулось три етапи дослідження відповідно до єдиної методології (в 1980, 2000 та 2010 роках). MPI у сфері мультикультурності політики щодо іммігрантських меншин базується на системі із восьми індикаторів, а загальний рівень мультикультурності політики оцінюється за шкалою 0–8 балів (Табл.1).

Таблиця 1

Динаміка загального індексу MPI, 1980-2010 рр.

	Країна	Загальний результат MPI			Тренд. Рівень мультикультурності політики:
		1980 р.	2000 р.	2010 р.	
Європейські країни	Бельгія	1	3	5,5	швидко зростає до високих показників
	Фінляндія	0	1,5	6	
	Швеція	3	5	7	
	Австрія	0	1	1,5	повільно зростає до низьких показників
	Німеччина	0	2	2,5	

	Греція	0,5	0,5	2,5	
	Ірландія	1	1,5	3	
	Норвегія	0	0	3,5	
	Португалія	1	2	3,5	
	Іспанія	0	1	3,5	
	Італія	0	1,5	1	знижується
	Нідерланди	2,5	5,5	2	
	Данія	0	0,5	0	
	Франція	1	2	2	стабілізувався
	Велика Британія	2,5	5,5	5,5	
	Швейцарія	0	1	1	
Країни мігрантів	США	3	3	3	
	Австралія	5	8	8	швидко зростає до високих показників
	Канада	5	7,5	7,5	
Середнє значення в Європі		0,78	2,1	3,12	
Середнє значення в країнах мігрантів		4,33	6,16	6,16	

Лише три європейські країни упродовж 1980 - 2010 рр. продемонстрували стабільне зростання мультикультурності політики та високі підсумкові результати, співмірні з рівнем Канади та Австралії. Найбільша група країн поступово наближається до такого ж рівня, який спостерігається в США. Важливими є й прецеденти згорання мультикультуралістської політики в Італії, Данії та Нідерландах. Крім цього, у Франції, Великій Британії та Швейцарії за перше десятиліття XXI ст. не відбулося змін у мультикультурності політики (у випадку Франції та Швейцарії – на досить низькому рівні). У загальноєвропейському масштабі мультикультурність політики поступово зростає, але для більшості європейських країн рівні МРІ Канади та Австралії залишаються недосяжними. На відміну від країн мігрантів, які вже досягли певного рівня мультикультурності політики, який відповідає особливостям їхніх суспільств, політичних інститутів та процесів, у Європі цей процес триває.

Отже, попри неоднозначне позиціонування та сприйняття в Європі мультикультуралізм поступово стає нормою для західних держав. І якщо раніше аналогічні «норми» були насамперед ідейними факторами, що впливали на політику окремої держави, то із поглибленням євроінтеграційних процесів «норма» може поширюватись інституційно. Зовнішні фактори починають відігравати все вагомішу роль. Так, незважаючи на кардинальні відмінності між різними країнами, на наявність чи відсутність етномовного соціополітичного поділу в окремих країнах, в рамках ЄС спостерігаються намагання реалізувати мультикультурний підхід до вирішення широкого спектру проблем. Неоднозначності сприйняття ідеї мультикультуралізму сприяє недосконалість міграційної та інтеграційної політики, що вже призвела до формування критичних проблем, зокрема анклавізації іммігрантів. Ця політика постійно вдосконалюється, але проблеми, пов'язані з інтеграцією іммігрантів, що формувались десятиліттями, залишаються невирішеними. В першу чергу це стосується наслідків переважання несвропейської імміграції, що почала переважати у кінці XX ст., та поширення ісламофобії. Попри заяви представників не лише ультраправих, а й правочентристських партій про те, що мультикультуралізм «не спрацював» у Європі,

політика ЄС у відповідних сферах кардинально не змінюється. Водночас, як електоральна поведінка в європейських країнах значно динамізується, євроінтеграційні структури стають зовнішнім чинником, який обмежує зміни політики, що відповідали б несподіваним результатам виборів на національному та наднаціональному рівнях. Тому в процесі більш жорсткої критики, ніж у країнах мігрантів, ЄС продовжує планомірно формувати власні моделі мультикультуралізму у вигляді інструменту для оптимальної організації динамічних європейських суспільств, котрі потребують постійного притоку іммігрантів із інших континентів.

Список використаної літератури

1. *Кимлика У.* Современная политическая философия / У. Кимлика. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
2. Меркель заявила о провале мультикультурализма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml
3. *Нойманн И.* Использование «Другого»: Образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн. – М.: Новое издательство, 2004. – 336 с.
4. *Романюк А. С.* Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. С. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 310 с.
5. *Bass S.* Multiculturalism in American Party Politics Philosophy [Електронний ресурс]. – S. Bass. – Режим доступу: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/7/6/6/pages97663/p97663-1.php
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:EN:F>
7. Changing Enemies of the Western far-right: from Immigrants to Europe. An analysis by Political Capital Institute May 21, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.riskandforecast.com/useruploads/files/pc_flash_report_changing_enemies.pdf
8. Daily chart. Islam in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/01/daily-chart-2>
9. *Kimlika W.* Multiculturalism: Success, Failure, and the Future / [Електронний ресурс]. – W. Kimlika. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM-Multiculturalism-Web.pdf>
10. *Mudde C.* The Relationship Between Immigration and Nativism in Europe and North America [Електронний ресурс] / C. Mudde. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf>
11. *Özerim M. G.* European Radical Right Parties as Actors in Securitization of Migration [Електронний ресурс] / М. G. Özerim. – Режим доступу: <http://waset.org/publications/16136/european-radical-right-parties-as-actors-in-securitization-of-migration>

12. PM's speech at Munich Security Conference [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130109092234/http://number10.gov.uk/new/s/pms-speech-at-munich-security-conference/>
13. Rosado C. Toward a Definition of Multiculturalism [Електронний ресурс] / С. Rosado. – Режим доступу: http://www.rosado.net/pdf/Def_of_Multiculturalism.pdf
14. Sestito R. The Politics of Multiculturalism [Електронний ресурс] /R. Sestito. – Режим доступу: <https://www.cis.org.au/images/stories/policy-monographs/pm-3.pdf>
15. Tolley E. Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies. [Електронний ресурс]. – Е. Tolley. – Режим доступу: <http://www.queensu.ca/mcp/immigrant/evidence/ImmigrantMinoritiesApr12.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

MULTICULTURAL POLICY AND ITS PECULIARITIES IN EUROPE

Yuriy Marusyk

*National University "Lviv Polytechnic"
International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora,
S. Bandery, 32-DLviv, 79013, Ukraine,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

The article analyzes the formation of multiculturalism and electoral peculiarities of its practical implementation in traditional countries of immigration and differences of these processes with the implementation of multiculturalism ideas in Europe. The factors contributing to more critical perception and limitation of multiculturalism in addressing migration and integration policies are outlined.

Key words: multiculturalism, immigration, liberalism, migration policy, integration policy.

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В ЕВРОПЕ

Юрий Марусик

*Национальный университет «Львовская политехника»,
Международный институт образования, культуры и связей с диаспорой
ул. С. Бандеры, 32-Д, 79013, Украина,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

Проанализированы становления мультикультурализма и электоральные особенности его практической реализации в так называемых странах мигрантов и различия этих процессов с внедрением подобных идей в Европе. Освещены факторы, способствующие критическому восприятию и ограничению применения мультикультурализма в решении проблем миграционной и интеграционной политики.

Ключевые слова: мультикультурализм, иммиграция, либерализм, миграционная политика, интеграционная политика.